№6/2026

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

SHERALI JO‘RAYEV QO‘SHIQLARINING YOSHLAR MA’NAVIY TARBIYASIGA TA’SIRINI BAHOLASHNING PEDAGOGIK MEZONLARI

Parpiev Tursunboy Hojiyevich
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.
Maqolada O‘zbekiston xalq artisti Sherali Jo‘rayev ijodidagi qo‘shiqlarning yoshlar ma’naviy tarbiyasiga ta’sirini baholash muammosi pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Musiqiy asarning tarbiyaviy ta’sirini aniqlashga xizmat qiluvchi kognitiv, emotsional-aksiologik, motivatsion va faoliyatli-xulqiy mezonlar, ularning ko‘rsatkichlari hamda darajalari asoslangan. Baholash jarayonida qo‘llaniladigan diagnostik metodlar va ma’naviy tarbiyalanganlik koeffitsiyentini hisoblash tartibi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar:
ma’naviy tarbiya, musiqiy tarbiya, Sherali Jo‘rayev, o‘zbek estrada-milliy qo‘shiqchiligi, pedagogik mezon, ko‘rsatkich, daraja, vatanparvarlik, qadriyatlar.

Аннотация.
В статье анализируется проблема оценки влияния песен народного артиста Узбекистана Шерали Джораева на духовное воспитание молодежи с педагогической точки зрения. На ее основе разработаны когнитивные, эмоционально-аксиологические, мотивационные и активистско-поведенческие критерии, их показатели и уровни, служащие для определения воспитательного воздействия музыкального произведения. Предложены диагностические методы, используемые в процессе оценки, и процедура расчета коэффициента духовного воспитания.

Ключевые слова:
духовное воспитание, музыкальное образование, Шерали Джораев, узбекское поп-национальное пение, педагогический критерий, показатель, уровень, патриотизм, ценности.

Abstract.
The article analyzes the problem of assessing the impact of the songs of the Peoples Artist of Uzbekistan Sherali Jorayev on the spiritual education of young people from a pedagogical point of view. Cognitive, emotional-axiological, motivational and active-behavioral criteria, their indicators and levels, which serve to determine the educational impact of a musical work, are based on it. Diagnostic methods used in the assessment process and a procedure for calculating the coefficient of spiritual education are proposed..

Keywords:
spiritual education, musical education, Sherali Jorayev, Uzbek pop-national singing, pedagogical criterion, indicator, level, patriotism, values.

Globallashuv sharoitida yoshlar ongiga turli mafkuraviy va madaniy ta’sirlar kuchayib borayotgan bir paytda milliy madaniyat namunalari vositasida ma’naviy tarbiyani amalga oshirish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim-tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilangan [1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan ilgari surilgan «Besh muhim tashabbus» doirasida yoshlarning musiqa, madaniyat va san’atga qiziqishini oshirish birinchi yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan [2].

Musiqa inson ma’naviyatiga bevosita, hissiy yo‘l orqali ta’sir ko‘rsatuvchi eng qudratli tarbiya vositalaridan biridir. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov musiqa san’atining inson qalbiga ta’siri haqida to‘xtalib, uning ma’naviy kamolotdagi o‘rnini alohida ta’kidlagan edi [3].

O‘zbek musiqiy madaniyatida mumtoz she’riyat an’analarini zamonaviy ijro san’ati bilan uyg‘unlashtirgan, xalq tomonidan keng e’tirof etilgan ijodkorlardan biri Sherali Jo‘rayevdir. Uning repertuarida Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi mumtoz shoirlar g‘azallari asosidagi qo‘shiqlar, Vatan, ona, do‘stlik, sadoqat, insoniy qadr-qimmat mavzusidagi asarlar (jumladan, Erkin Vohidovning «O‘zbegim» qasidasi asosidagi qo‘shiq) muhim o‘rin

ISSN 2181-4309

tutadi. Biroq bunday asarlarning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri ko'pincha umumiy, hissiy baholar bilan cheklanib, uning o'lchanadigan pedagogik mezonlari ilmiy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi ana shu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni Sherali Jo'rayev qo'shiqlarining yoshlar ma'naviy tarbiyasiga ta'sirini baholashning pedagogik mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalarini asoslashga qaratilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Musiqaning tarbiyaviy qudrati haqidagi qarashlar Sharq mutafakkirlari merosida chuqur ildizga ega. Abu Nasr Forobiy «Musiqa haqida katta kitob» asarida musiqaning inson ruhiyatidagi muvozanatni ta'minlash va axloqni kamol toptirishdagi rolini asoslagan [4]. Abdulla Avloniy esa tarbiyani «hayot-mamot masalasi» deb bilib, san'at va go'zallik hissini axloqiy tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida talqin etgan [5].

Musiqiy tarbiyaning psixologik asoslarini B.M.Teplov musiqiy qobiliyatlar nazariyasi orqali [6], D.B.Kabalevskiy esa musiqani «aql va qalb tarbiyasi» vositasi sifatida asoslagan [7]. Kabalevskiy konsepsiyasida musiqiy asarni idrok etish faqat estetik emas, balki axloqiy tajriba hosil qilish jarayoni ekanligi ko'rsatilgan bo'lib, bu holat mazkur tadqiqot uchun metodologik asos vazifasini o'taydi.

O'zbekistonda yoshlar ma'naviy tarbiyasi masalalari O.Musurmonova [8], Q.Hoshimov va S.Nishonova [9] va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan. O'zbek milliy musiqasi, xususan, mumtoz an'analarning tarixiy-nazariy jihatlari F.Karomatov [10] ishlarida yoritilgan. Pedagogik jarayon natijalarini baholash, mezon va ko'rsatkichlar tizimini yaratish masalasida V.P.Bespalko [11] ishlab chiqqan o'zlashtirish darajalari va koeffitsiyentlar metodikasi keng qo'llaniladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, musiqaning umumiy tarbiyaviy ahamiyati yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, muayyan ijodkor ijodi misolida musiqiy asarning ma'naviy tarbiyaga ta'sirini baholash mezonlari alohida tadqiq ob'yekti bo'lmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli-faoliyatli, aksiologik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar metodologik asos sifatida olindi. Mezonlarni ishlab chiqishda nazariy tahlil, umumlashtirish, modellashtirish, ekspertlar bahosi (Delfi usuli) metodlaridan foydalanildi. Mezonlar tizimiga quyidagi talablar qo'yildi: ob'yektivlik (o'lchanadiganlik), yaxlitlik (shaxs ma'naviyatining barcha tarkibiy qismlarini qamrab olish), ajratuvchanlik (darajalarni aniq farqlash imkoniyati) va amaliylik (ta'lim muassasasi sharoitida qo'llash mumkinligi).

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogikada «mezon» deganda hodisa, jarayon yoki sifatni baholash uchun asos bo'luvchi belgi, «ko'rsatkich» deganda esa mezonning bevosita kuzatiladigan va o'lchanadigan namoyon bo'lishi tushuniladi. Shu asosda yoshlar ma'naviyatining tarkibiy tuzilmasidan kelib chiqib, Sherali Jo'rayev qo'shiqlarining tarbiyaviy ta'sirini baholashning to'rt mezoni ajratildi.

1. Kognitiv (bilish) mezoni. Bu mezon yoshlarning qo'shiq mazmuni, uning she'riy asosi, mualliflari va tarixiy-madaniy konteksti haqidagi bilimlari darajasini ifodalaydi. Ko'rsatkichlari: qo'shiq matni asosidagi shoir (Navoiy, Bobur, E.Vohidov va b.) va asarning mazmunini bilish; qo'shiqdagi asosiy g'oya (Vatan, ona, sadoqat, insoniylik)ni aniqlay olish; mumtoz she'riy obrazlar va timsollar ma'nosini sharhlash; ijrochining o'zbek milliy musiqasi taraqqiyotidagi o'rnini tushunish.

2. Emotsional-aksiologik (qadriyatli) mezon. Musiqaning ta'siri eng avvalo hissiy sohada namoyon bo'ladi. Bu mezon qo'shiqni idrok etish jarayonida hosil bo'ladigan kechinmalarning

chuqurligi va ularning qadriyatlar bilan bog‘langanligini ko‘rsatadi. Ko‘rsatkichlari: asar ruhini his qila olish va o‘z kechinmasini so‘z bilan ifodalash; Vatan, ota-ona, milliy o‘zlik kabi qadriyatlarga ijobiy hissiy munosabat; qo‘shiq g‘oyalarini shaxsan ahamiyatli deb baholash; ommaviy madaniyat namunalari bilan solishtirganda badiiy-ma’naviy farqni anglash.

3. Motivatsion mezon. Bu mezon yoshlarda milliy musiqiy merosga va ma’naviy o‘zini-o‘zi takomillashtirishga bo‘lgan ichki ehtiyojning shakllanganligini belgilaydi. Ko‘rsatkichlari: milliy qo‘shiqlarni mustaqil tinglashga intilish; mumtoz she’riyatni o‘qishga qiziqishning paydo bo‘lishi; musiqiy to‘garaklar, ma’naviy tadbirlarda ishtirok etish istagi; o‘z hayotiy maqsadlarini ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘lash.

4. Faoliyatli-xulqiy (praksiologik) mezon. Ma’naviy tarbiyaning nihoiy natijasi xulq-atvor va faoliyatda namoyon bo‘ladi. Ko‘rsatkichlari: kattalarga hurmat, oilaga sadoqat, do‘stlikka sodiqlikning kundalik xulqda kuzatilishi; madaniy-ma’rifiy tadbirlarda faol ishtirok; ijtimoiy tarmoqlarda milliy madaniyatni targ‘ib qilish; nojo‘ya xatti-harakatlarga tanqidiy munosabat bildirish.

Har bir mezon bo‘yicha shakllanganlikning uch darajasi belgilandi (1-jadval).

1-jadval

Ma’naviy tarbiyalanganlik darajalarining tavsifi

Daraja	Umumiy tavsif
Yuqori (ijodiy)	Qo‘shiq mazmuni va g‘oyasini chuqur biladi, mustaqil talqin qiladi; g‘oyalar shaxsiy qadriyatlariga aylangan; milliy merosga barqaror qiziqish bor; ma’naviy qadriyatlar xulqida izchil namoyon bo‘ladi
O‘rta (reproduktiv)	Asosiy mazmunni biladi, lekin talqini yuzaki; hissiy ta’sir vaziyatli; qiziqish tashqi rag‘bat bilan bog‘liq; xulqda qadriyatlar ayrim hollarda namoyon bo‘ladi
Past (boshlang‘ich)	Qo‘shiq mazmuni va mualliflari haqida tasavvuri oz; hissiy munosabat beqaror; motivatsiya deyarli yo‘q; xulqda ma’naviy qadriyatlar kuzatilmaydi

Mezonlar bo‘yicha tashxis uchun quyidagi metodlar majmui tavsiya etiladi: kognitiv mezon uchun test va mazmunni sharhlash topshiriqlari; emotsional-aksiologik mezon uchun qo‘shiq tinglangandan keyin yoziladigan esse-taassurot, «Tugallanmagan gaplar» metodikasi va Laykert shkalasi asosidagi qadriyatli yo‘nalganlik so‘rovnomasi; motivatsion mezon uchun anketa va suhbat; faoliyatli-xulqiy mezon uchun pedagogik kuzatuv, murabbiylar va ota-onalarning ekspertli bahosi.

Natijalarni miqdoriy umumlashtirish uchun ma’naviy tarbiyalanganlik koeffitsiyenti taklif etiladi:

$$K = (3 \cdot n_1 + 2 \cdot n_2 + 1 \cdot n_3) / (3 \cdot N),$$

bu yerda n_1, n_2, n_3 - mos ravishda yuqori, o‘rta va past darajadagi ishtirokchilar soni, N - umumiy ishtirokchilar soni. $K \geq 0{,}8$ bo‘lsa yuqori, $0{,}6 \leq K < 0{,}8$ bo‘lsa o‘rta, $K < 0{,}6$ bo‘lsa past daraja deb baholanadi. Integral ko‘rsatkich to‘rt mezon koeffitsiyentlarining o‘rtacha arifmetigi sifatida hisoblanadi. Tajriba va nazorat guruhlari natijalari o‘rtasidagi farqning ishonchliligi Pirsonning χ^2 mezoni yordamida tekshiriladi.

Sherali Jo‘rayev qo‘shiqlaridan tarbiyaviy maqsadda foydalanishda ularni tematik guruhlash maqsadga muvofiq: vatanparvarlik va milliy o‘zlik mavzusidagi qo‘shiqlar; mumtoz g‘azallar asosidagi axloqiy-falsafiy qo‘shiqlar; ona, oila va mehr-oqibat mavzusidagi qo‘shiqlar;

do‘stlik, sadoqat va insoniy qadr mavzusidagi qo‘shiqlar. Har bir guruh muayyan mezonning ko‘rsatkichlarini rivojlantirishga xizmat qiladi va baholash topshiriqlari shu guruhlar asosida tuziladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, Sherali Jo‘rayev qo‘shiqlari mumtoz she’riyat va milliy qadriyatlarni mujassam etgani bois yoshlar ma’naviy tarbiyasining samarali vositasi hisoblanadi. Ikkinchidan, ularning tarbiyaviy ta’sirini baholash kognitiv, emotsional-aksiologik, motivatsion va faoliyatli-xulqiy mezonlarni o‘z ichiga olgan yaxlit tizim asosida amalga oshirilishi lozim. Uchinchidan, mezonlar bo‘yicha uch darajali shkala va ma’naviy tarbiyalanganlik koeffitsiyenti tarbiyaviy ta’sirni miqdoriy va sifatiy jihatdan o‘lchash imkonini beradi.

Takliflar sifatida umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalarining ma’naviy-ma’rifiy ishlari rejasiga milliy estrada-mumtoz qo‘shiqchilik namunalarini tahlil qilishga bag‘ishlangan mashg‘ulotlarni kiritish; «Musiqa madaniyati» va «Ma’naviyat asoslari» fanlari integratsiyasi asosida metodik qo‘llanmalar yaratish; ishlab chiqilgan mezonlar tizimini tajriba-sinov ishlari orqali aprobatsiyadan o‘tkazish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr, O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. - www.lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha besh muhim tashabbusga bag‘ishlangan yig‘ilishi materiallari. - www.president.uz.

3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma’naviyat, 2008. - 176 b.

4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. - Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. - 224 b.

5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O‘qituvchi, 1992. - 160 b.

6. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. - Москва; Ленинград: АПН РСФСР, 1947. - 335 с.

7. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. - Москва: Просвещение, 1984. - 206 с.

8. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1996. - 192 b.

9. Hoshimov Q., Nishonova S. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2005. - 304 b.

10. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. - Ташкент: Изд-во лит. и искусства им. Г.Гуляма, 1972. - 360 с.

11. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - Москва: Педагогика, 1989. - 192 с.

MUNDARIJA

U.B.Ismoilov
MOBIL TA'LIM TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA TALABALARNING MUSTAQIL NOTIQLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING DIDAKTIK ASOSLARI 195 201

Parpiev Tursunboy Hojiyevich
SHERALI JO'RAYEV QO'SHIQLARINING YOSHLAR MA'NAVIY TARBIYASIGA TA'SIRINI BAHOLASHNING PEDAGOGIK MEZONLARI 202 205

G'aniyev Abduqahhor Gadoyevich
SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA TA'LIM TRANSFORMATSIYASI..... 206 210

Umarov Azizbek Vaxobovich
PEDAGOGIKA YO'NALISHI TALABALARIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI VA MUAMMOLARI 211 215

Umarov Azizbek Vaxobovich
MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROTLI YONDASHUVNING PEDAGOGIK MOHIYATI VA IMKONIYATLARI 216 220

Turg'untoshev Muxlisbek Ilhomjon o'g'li
TALABALARNING JISMONIY FAOLLIGI VA SOG'LOM OVQATLANISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR 221 226

Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich
ETNOPEDAGOGIK QADRIYATLAR – O'QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHNING ASOSI SIFATIDA 227 231

Q.Q.Toshtemirov
INKLYUZIV TA'LIMDA BOLALARNI MUSIQIY TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH..... 232 238

Xabibullayeva Madinaxon Muxtorjon qizi
TA'LIM MUHITIDA PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK DARAJASINI DIAGNOSTIKA QILISH VA PEDAGOGIK TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI 239 243

A.A.Zaparov, M.D.Samatova
EKONOMETRIKANI O'QITISHDA TALABALARNING KREATIV FIKRLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI 244 249

Mamasodiqova Xusnida Rahimjon qizi
XALQARO BAHOLASH DASTURLARI (PISA, TIMSS, PIRLS) YONDASHUVLARI ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH..... 250 252

Abduvaxobova Mubinaxon Azizbek qizi
O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EMOTSIONAL KONSEPTLARNING FRAZEOLOGIK VERBALIZATSIYASI: LINGVOKOGNITIV VA LINGVOMADANIY TAHLIL 253 257

